

MÜTTEFİK ALMANYA’NIN KAFKAS İSLAM ORDUSU OPERASYONLARINI ENGELLEME ÇABALARI

Mustafa ÇOLAK*

ÖZET

Birinci Dünya Savaşı başladığında iki müttefik olan Osmanlı Devleti ve Almanya Kafkas Müslümanlarını Rusya’ya karşı ayaklandırıp bağımsızlıklarını destekleme konusunda hemfikir idiler. Bu nedenle Halife ve Sultan Mehmet Reşad’ın bütün Müslümanlara “cihad” çağrısını, Almanya ısrarla istemişti. Fakat Brest-Litovsk’ta Bolşeviklere istediği gibi bir antlaşma imzalatıran ve cihat ilanı ile beklentilerine cevap bulamayan Almanya, Transkafkasya’da, Osmanlı Devleti’ne ihtiyaç duymadan kendi çıkarlarını koruyabileceğini düşünmeye başladı. Dolayısıyla Osmanlı Devleti ile Almanya Brest-Litovsk Antlaşmasından Tarnskafkasya konusunda derin bir ihtilafa düşmüşlerdi. Bu ihtilafı iki ana başlık altında ele almak mümkündür. Birincisi Kafkas Müslümanlarının Bağımsızlı meselesi, ikincisi ise Transkafkasya’daki petrol ve diğer yer altı madenlerinin kullanımı ile demiryollarına sahip olma mücadelesi idi.

Her iki devlette, Osmanlı ve Almanya, Translaskasya’da çıkarlarını korumak için önce diplomasiye, ondan sonuç alamayınca güce başvurmuşlardır. Almanya Ukrayna üzerinden Kafkaslara askeri birlikler sevk ederken, Osmanlı Devleti de Şark Orduları Grubu’nun yanı sıra yeni bir ordu, Kafkas İslam Ordusu’nu kurmaya başlamıştır. Almanya, Osmanlı Devleti’nin kurmaya başladığı bu yeni orduyu başından beri engellemeye çalışmış ve bunun Osmanlı-Alman ittifakının

---

* Prof. Dr., Tokat Gaziosmanpaşa Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü, mugudo70@hotmail.com

sonu olacağını Harbiye Nazırı Enver Paşa'ya bildirmiştir. Enver Paşa ise Kafkas Müslümanlarının bağımsızlıklarını elde edebilmek için ortaya çıkmış olan bu tarihi fırsatı kaçırmak istememiş ve Almanya'ya karşı bütün gücü ile direnmiştir.

Bu çalışmanın amacı, yukarıda belirttiğimiz çerçevede Kafkas İslam Ordusu konusunda başta İstanbul'daki Alman Büyükelçisi Bernstorff'un raporları olmak üzere, Alman Dışişleri Bakanlığı ile Osmanlı hükümeti arasındaki diplomatik yazışmaları ve Osmanlı Harbiye Nezareti ile Alman Orduları Yüksek Komutanlığı arasındaki yazışmaları analitik bir yaklaşımla değerlendirmektir.

Çalışmanın ana kaynağını ise Alman Dışişleri Bakanlığı Arşivi (Politisches Archiv des Auswärtiges Amt – PA-AA) PAA-AA, R 11041-48 ve Federal Arşiv (Bundesarchiv) R43, Nr. 2458/9 numaralı defterde kayıtlı belgeler oluşturacaktır. Ayrıca İngilizce, Almanca ve Türkçe yayınlanmış olan arşiv malzemeleri ve telif eserlerde değerlendirmeye tabi tutulacaktır.

Anahtar Kelimeler: Transkafkasya, Kafkas İslam Ordusu, Enver Paşa, Bernstorff, Ludendorff

Giriş

Birinci Dünya Savaşı'nda Alman İmparatorluğu'nun önemli savaş hedeflerinden biri Rus İmparatorluğu'nun himayesindeki Müslüman Kafkas halklarını efendilerine karşı isyan ettirmektir. Şayet bu Kafkas halklarının isyan etmesi sağlanabilirse hem Rus Çarlığı'nın çöküşü hızlanacak hem de Kafkaslardaki yeraltı madenleri ve petrol rezervleri, hızla gelişen Alman sanayisinin sürekli ihtiyaç duyduğu hammaddeyi karşılamada önemli katkı sağlayacaktı. Özellikle Bakü petroleri, savaş uzadıkça Almanya'nın daha fazla ihtiyaç duyduğu petrolün önemli bir kısmını karşılayabilecekti. Ayrıca jeopolitik olarak Karadeniz ile Hazar Denizi arasında yer alan Kafkasya, Karadeniz'in kuzeyinden Orta Asya pazarına ve hammaddelerine uzanmak isteyen Alman İmparatorluğu için bir köprü konumundaydı. Yine aynı şekilde Kafkasya, dö-

nemin süper gücü ve Almanya'nın rakibi olan İngiltere'nin önemli sömürgelerinden biri olan Hindistan'a giden yol üzerindeydi. Dolayısıyla Almanya'nın Kafkasya'ya nüfuz etmesi hem Rus Çarlığı'nı zayıflatmak hem de İngiliz İmparatorluğu'na karşı Hindistan'da mücadele etmek açısından önemliydi.

Almanya Birinci Dünya Savaşı'nda, 1918 yılına kadar Transkafkasya politikasını müttefiki Osmanlı Devleti ile beraber yürütüyordu. Ancak Rusya'daki Bolşevik İhtilali'nden sonra Alman İmparatorluğu'nun Transkafkasya politikasını, Osmanlı Devleti'nden bağımsız ve daha sonraları Osmanlı Devleti'ne rağmen, Bolşevik Rusya ile işbirliği içerisinde ve tamamen kendi çıkarları doğrultusunda yürütmeye başlaması, Osmanlı-Alman çatışmasını kaçınılmaz hale getirmiştir.

Alman İmparatorluğu, Bolşeviklerin iktidara gelmesinden sonra Transkafkasya'da kendine en yakın müttefik olarak Gürcüleri görüyordu. Aslında Alman-Gürcü yakınlaşması Birinci Dünya Savaşı'nın başından itibaren mevcuttu. Savaşın başlaması ile birlikte Alman Dışişleri Bakanlığı hizmetine girmiş Maçabelli ve Cereteli gibi Gürcü bağımsızlık hareketinin önemli isimleri de bu yakınlaşmaya önemli katkılarda bulunuyorlardı. Uluslararası ilişkilerde dinin önemli bir faktör olduğu bir dönemde Gürcülerin Hıristiyan olmaları da Alman-Gürcü yakınlaşmasının şüphesiz bir başka önemli faktörüydü.

Transkafkasya'da Hıristiyan bir diğer halk olan Ermeniler ise daha savaşın başından itibaren Rus Çarlığı ve İtilaf Devletleri tarafında yer alarak Osmanlı Devletine karşı savaşmışlardı. Bir diğer Transkafkas halkı olan Azerilerin Müslüman olması ve bazı Azeri milliyetçilerin Osmanlı Devleti ile aralarında sınırları kaldırıp birleşmek istemeleri, Bolşevik İhtilalinden sonra Osmanlı Devleti'nden bağımsız olarak Kafkas politikasını yürütmeye çalışan Almanya için bir risk faktörü olmuştu.

Kafkas Müslümanlarının Bağımsızlığı Meselesi

Brest-Litovsk Antlaşması ile topraklarını 1877-78 Osmanlı-Rus Harbi öncesinin sınırları olarak Rusya'ya ve müttefiklerine kabul ettiren Osmanlı Devleti, Kafkasya politikasında ileriye doğru bir adım daha atarak dikkatini artık Kafkas Müslümanlarının bağımsızlığı üzerinde toplamıştı. Kafkasya'daki Müslümanların bağımsızlığını sağlamak amacıyla bir taraftan müttefikleriyle diplomasi savaşı verirken diğer taraftan da askeri önlemler alıyordu. Osmanlı Harbiye Nazırı ve Başkomutan Vekili Enver Paşa için Kafkasya'nın özel bir önemi vardı. Zira Kafkasya hem Orta Asya'ya hem de Hindistan'a uzanan yol üzerinde bulunuyordu. Ayrıca uzun yıllardır sürekli toprak kaybeden Osmanlı Devleti'nin önünde ilk defa toprak kazanma fırsatı doğmuştu. İttihat ve Terakki hükümeti tekrar güven tesis etmek için bu fırsatı iyi kullanmak zorundaydı. Bu sebeple Osmanlı Devleti Güney cephesinde İngilizler karşısında ölüm-kalım savaşı verdiği bir dönemde Enver Paşa, Kafkasya'da kardeşi Nuri Paşa ve güvendiği subaylara özel bir ordu teşkil ettirerek Kafkas Müslümanlarının bağımsızlığını sağlamayı düşünüyordu.

Bu doğrultuda, İstanbul'daki Alman Büyükelçisi Bernstorff'un raporuna göre, 18 Şubat 1918'de, Trabzon ile Batum arasında 6 000 Müslüman asker toplanmış, Bakü civarında ise bunların sayısı 30 000'e ulaşmıştı. Bunların önemli bir kısmı Müslüman askerlerden oluşmuş olup, silah, cephane ve yiyecek sıkıntıları bulunmamaktaydı¹. Yine bu bağlamda, Alman Genelkurmay Başkanlığı'ndan Binbaşı Gienanth, 1 Mart 1918'de Alman Orduları Yüksek İdaresine, Enver Paşa'nın kardeşi Nuri Paşa'nın gizli bir görevle Kafkasya'ya gideceğini güvenilir kaynaklardan öğrendiğini bildiriyordu. Binbaşı Gienanth'a göre, Nuri Paşa'nın amacı Kafkasya'daki Müslüman halklarla bağlantı kurmak ve onların bağımsız devletler kurmalarına yardımcı olmaktı. Dolayısıyla Trabzon ile Batum arasında ve Bakü çevresinde toplanan

---

¹ Politisches Archiv des Auswärtiges Amt (PAA-AA), R 11042, Konstantinopel, 18 Februar 1918.

Müslüman askerler, Nuri Paşa'nın bu yeni görevi için toplanmaktaydı².

Alman Orduları Yüksek İdaresi Komutanı Ludendorff, Osmanlı Devleti'nin Kafkasya Müslümanlarının bağımsızlığı konusundaki düşüncelerini destekliyordu. Ancak bu konuya Alman Dışişleri Bakanlığı daha şüpheli bakıyordu. Özellikle Enver Paşa'nın, kardeşi Nuri Paşa'yı gizli emirlerle Kafkasya'ya göndermesi ve Nuri Paşa'nın İstanbul'dan ayrılırken yanına hiç Alman subayı almaması, Alman Dışişlerinin şüphelerini artırıyordu. Alman Dışişleri Bakanlığı'nda Osmanlı Devleti'nin Kafkasya'daki girişimlerine karşı güvensizlik oluşmuş ve iki müttefik Kafkasya konusunda birbirlerinden gizli politikalar üretmenin hesaplarına başlamışlardı. Alman Dışişleri, İstanbul'daki yetkilileri aracılığıyla Enver Paşa'nın Kafkasya konusundaki girişimlerini takibe almıştı³.

Alman Dışişleri Bakanlığı'nın şüphelerini artıran önemli bir faktör de, Osmanlı Devleti'nin Transkafkasya politikalarına karşı çıkan milliyetçi Gürcü liderlerdi. Bunlardan biri olan ve Birinci Dünya Savaşı'nın başından beri Alman Dışişleri Bakanlığı emrinde çalışan Maçabelli, Transkafkasya'daki Osmanlı faaliyetlerini engellemek için Alman Dışişlerini ikna etmeye çalışıyordu. Ona göre, “*Türklerin güç kullanarak ve hile ile Doğu Kafkasya'yı fethetmeye çalıştıkları artık açıkça ortadadır. Eğer Türkler bunu başarır ve Kuzey İran'ı (Azerbaycan) topraklarına katarsa, Türklerle İngilizlerin anlaşması kolay olacaktır. Bu da Almanya'nın Doğu politikasının önünü tıkayacaktır. Türklerin Kafkasya'da serbest hareket*

---

² PAA-AA, R 11042, Konstantinopol, 1 März 1918.

³ Bu konuda Almanya için rapor yazanlardan biri olan Gürcü milliyetçisi Maçabelli şöyle yazmaktadır: “*Nuri Paşa ile yola çıkmış olan Bay Utznieff, aptallığı ve düşüncesizliği yüzünden bize çok zarar verdi. Durup dururken Türklerinde olduğu bir ortamda, Kafkasya'daki durum hakkında Alman hükümetine raporlar ve haberler yazmakla görevlendirip görevlendirilmediğimi sordu. Ben böyle bir görevimin olmadığını söyleyince, o da bunu Bay Taube'den duyduğunu söyledi. Onun Türklerle daha fazla şey anlattığımı düşünüyorum. Tagieff'in yeğeni olduğu için Nuri Paşa onu beraberinde götürdü. Nuri Paşa'nın Brandtner'i yanına almaması ilginç değildir. Çünkü o yanına hiç Alman subayı almayacağını Brandtner'e söylemişti.*” Bkz. PAA-AA, R 11043, Constantinopol, 22. März 1918.

etmeleri gerektiğini savunan bazı Alman politikacılar, kendi ana ülkelerine zarar vermektedirler. Ben bu görüşümde eminim ve onun için açıkça diyorum ki, Almanya Odesa'dan Batum ve Kafkaslar üzerinden Afganistan ve Hindistan'a bir keşif seferi düzenlemelidir. Böyle bir sefer Kafkasya'da Türklerin kabul edilemez isteklerini de engelleyecektir”⁴.

Maçabelli'nin bu raporunda iki husus dikkati çekmektedir: Birincisi Osmanlı Devleti'nin İngiltere ile anlaşabileceği iddiası, ikincisi ise Almanya'nın Transkafkasya'da Osmanlı Devleti'ni durdurması için Transkafkasya'ya asker gönderme önerisiydi. Osmanlı Devleti'nin İngilizler ile anlaşarak savaştan özel bir barış ile çekileceği söylentileri Çanakkale Savaşlarından hemen sonra başlamış ve savaş sonuna kadar devam etmiştir. Almanya, Osmanlı Devleti'ni savaş bittikten sonra da yanında tutmayı planladığı için bunu ciddi bir tehlike olarak görüyordu. Maçabelli de Alman Dışişlerini ikna etmek için Almanya'nın bu “fobisini” kullanmaktaydı. Almanya'nın Transkafkasya'ya asker gönderme önerisi ise Alman yetkili kurumlarında tartışılacak ve Almanya bu bölgeye daha sonra asker gönderecektir.

Bu arada Nuri Paşa, yanına hiç Alman subayı almadan kurmay heyeti ile birlikte 22 Mart 1918 sabahı erkenden Musul üzerinden Bakü'ye hareket etti. Nuri Paşa'nın Bakü'ye doğru yola çıktığını Alman Genelkurmayı'na rapor eden Alman ajanı Brandner⁵, 21 Martta

⁴ PAA-AA, R 11043, Constantinople, 22. März 1918.

⁵ Desiderius Brandner, 1916 yılında Rus esaretine düşmüş bir teğmendi. Samara'daki esir kampından kurtulduktan sonra Bakü'ye gelmiş ve bağımsızlık taraftarı Bakülü Müslümanların kurmuş olduğu komite ile beraber çalışmıştır. Bakü'deki yer altı zenginlikleri ve Azerbaycanlı Müslümanların bağımsızlık hareketleri hakkında Alman ve Avusturya-Macaristan Dışişlerine raporlar yazmıştır. Alman Dışişleri Bakanlığı tarafından 13 Şubat 1918'de Brandner Azerbaycan, Maçabelli ise Gürcistan'daki bağımsızlık hareketlerinden Alman Dışişleri Bakanlığını bilgilendirmek ve Alman propagandası yapmak üzere görevlendirilmişlerdir. Brandner ve Maçabelli görevleri gereği, Transkafkasya'nın durumu ve Osmanlı Devleti'nin Transkafkasya'daki faaliyetleri hakkında Alman Dışişlerine sürekli raporlar yazmışlardır. Brandner Kafkasya'daki Alman ve Avusturya-Macaristan esirlerinin kurtarılması için de çaba sarf etmiştir. Haziran 1918'de Brandner bilinmeyen bir nedenden Bakü yakınlarında ölü bulunmuştur. Bkz. Wolf Dieter Bihl, **Die Kaukasus-Politik der Mittelmächte**, Böhlau Verlag, C.II, Viyana-Köln-Weimar, 1992, s. 154 vd.

öğle yemeğinde Hakkı Paşa'nın kayınbiraderi ve sekreteri olan Ahmet Nizamettin Bey ile Osmanlı Harbiye Nezareti'nden ismini vermediği Harekât Dairesi Başkanı Kurmay Binbaşı ile beraber olduklarını belirtmekteydi. Bu iki kişinin oldukça akıllı ama kötümser olduklarını gözlemleyen Brandner, kurmay binbaşı ile Kafkasya'daki gelişmeleri konuştuklarını ve binbaşından şu bilgileri edindiğini yazmaktaydı:

“Kafkasya'daki harekât Enver Paşa'nın halka başarı elde ettiğini ispatlamak için yapmış olduğu şahsi bir girişimdir. Ancak bunun için gerekli olan asker ve malzeme temin edilmemiştir. Nuri Paşa esas mesleği heykeltıraş olan bir yedek subaydır. Şayet Enver Paşa'nın kardeşi olmasaydı, en iyi ihtimalle şimdi ancak Üsteğmen olabilirdi. Ancak şimdi Osmanlı ordusunda yarbay rütbesinde ve şu anda Kafkasya'daki harekât için Korgeneral rütbesine yükseltilmiştir. Kişilik olarak cesurdur; ama ordu komutanı olarak kabiliyetsizdir. Üstelik Nazım Bey'i de Kurmay Başkanı yapmıştır. Nazım Bey, Enver Paşanın en çok güvendiği kişilerdendir. Kurmay başkanı olmayı çok istediği için Nuri Paşa'nın da güvenini kazanmıştır...İkisi de densiz ve nezaketten yoksundur. Ne şekilde davranacaklarını bilmezler. Nuri Paşa'nın karargâhında dikkati çeken bir kişi daha vardır: Hasan Seki. Osmanlı Ordusunda binbaşı idi. Şimdi Nuri Paşa'nın karargâhında siyasi ajan olarak görev yapmakta. Nadir gördüğüm uyanıklardan biridir. Yaşı ilerlemiş olmasına rağmen emekli olmuyor. Bahsedilen kurmay başkanı (Nazım Bey) onu çok iyi tanıyor. Nazım Bey'in söylediğine göre Hasan, Kafkasya'ya zengin olmak için gidiyor. Bu harekâtın faydalı olup olmayacağı konusu onu pek ilgilendirmiyordu...”⁶.

Bütün bunlar bize, Kafkasya Müslümanlarının bağımsızlığı konusunda, Osmanlı Devleti'nin diplomatik girişimlerinin yanı sıra yeni bir askeri girişimde bulunmayı da göze aldığını göstermektedir. Bu askeri girişimlerin ise hem Kafkas Cephesindeki mevcut Osmanlı askerleri hem de Nuri Paşa'nın oluşturacağı yeni bir ordu ile yürütüleceği ortaya çıkmaktadır. Ancak Almanlar, Nuri Paşa'nın Azerbaycan'da yapacağı askeri operasyonlarda başarı şansının da yüksek olmadığını dü-

⁶ PAA-AA, R 11043, Konstantinopol, 22. III. 1918.

şünmekteydiler. Zira bu operasyonlara onay vermeyen Almanya, kuruluş aşamasında olan Nuri Paşa ordusunun ihtiyaç duyduğu silah, cephane ve teknik malzemenin naklini engellemeye çalışıyordu. Dolayısıyla Almanlara göre, bu ordu, misyonunu yerine getirmek için yeterli donanımdan yoksundu.

Almanya'nın Transkafkasya'da Osmanlı Devleti'ni Durdurma Çabaları

Brest-Litovsk Antlaşması ile elviye-i selâse topraklarının Rus hâkimiyetinden kurtarıldığını ve bu sancaklara selfdeterminasyon hakkı tanındığına yukarıda değinmiştik. Ancak Transkafkasya Hükümeti, bu antlaşmayı tanımadığını, Antlaşmanın imzalanmasından bir gün sonra, 4 Mart 1918'de resmen ilan etmişti⁷. Transkafkasya Hükümetine göre Brest-Litovsk Antlaşması, Transkafkasya'nın sınırlarını çizmesine rağmen kendilerinin bilgisi ve onayı alınmadan imzalanmıştı. Dolayısıyla Transkafkasya Hükümeti, sınırlarının belirlenmesi için Bolşevik Rusya'dan bağımsız olarak kendilerinin Osmanlı Devleti ile bir araya gelip anlaşmak gerektiğine inanıyordu. Bu amaçla Transkafkasya Hükümeti, 7 Mart 1918'de Trabzon'a bir heyet göndermiş; ancak 23 Nisana kadar süren bu görüşmelerde anlaşma sağlanamamıştı⁸.

Bu arada Brest-Litovsk Antlaşması gereği Ruslar, işgal etmiş oldukları Doğu Anadolu vilayetlerini boşaltmaya başlamışlardı. İşte hem buraların düzenini sağlamak hem de Transkafkasya Hükümetini barışa zorlamak için Osmanlı Ordusu, 25 Mart 1918'de ileri harekâta başlamıştı. Bu ileri harekât sonucu Osmanlı Ordusu, 14 Nisan 1918'de Kars, Ardahan ve Batum'u da alarak Transkafkasya içlerine kadar

⁷ PA-AA, R 11042, 4 März 1918.

⁸ Trabzon Konferansı hakkında geniş bilgi için bkz. Enis Şahin, **Trabzon ve Batum Konferansları ve Antlaşmaları (1917-1918)**, Türk Tarih Kurumu, Ankara, 2002, s. 186 vd.

ilerlemişti⁹. Bunun üzerine Transkafkasya Hükümeti Osmanlı Devleti'nden tekrar barış istemiş ve bu defa Almanya'nın da katılımıyla taraftarlar, 11 Mayıs'ta Batum'da bir araya gelmişlerdi.

Batum görüşmelerine katılacak olan Alman delegasyonunun başkanlığına General Lossow getirilmişti. İstanbul'dan denizyolu ile Batum'a hareket eden Lossow, 6 Mayıs 1918'de Trabzon'dan, İstanbul'daki Alman Büyükelçisine, gemide bulunan değişik Osmanlı politikacıları ile görüştüğünü ve onlardan öğrendiğine göre, Osmanlı Devleti, Brest-Litovsk sınırlarını aşarak Transkafkasya'daki demiryollarına da sahip olmak planlıyordu. Osmanlı Devleti'nin bu planı Transkafkasya'daki Alman çıkarlarına uygun olmadığından, bir an önce Almanya'nın, Osmanlı Devleti ile anlaşarak Transkafkasya'daki Osmanlı talebelerini sınırlandıran ortak bir program ortaya koyması gerekiyordu. Batum'un Osmanlılar tarafından tekrar alınmasını da imkânsız bulan Lossow'a göre; “*Şayet Osmanlı Devleti ile Almanya'nın ittifakı devam edecek ise, öncelikle Batum limanının serbest bölge ve Kafkasya'daki demiryollarının da sadece Alman askerlerinin kontrolü ve yönetiminde*”¹⁰ olması gerekiyordu.

Dolayısıyla Almanya'nın Batum görüşmelerindeki beklentisi Osmanlı Devleti'nin Transkafkasya'daki ilerleyişini durdurmak ve Transkafkas demir yollarına tek başına hâkim olmak, ayrıca Batum limanının da serbest bölge olmasını sağlamaktı. Ancak Batum'da Almanya'nın bu beklentileri gerçekleşmediği gibi Enver Paşa'nın amcası Halil Paşa'nın Azerbaycan, Gürcistan ve Ermenistan yetkilileri ile imzalamış olduğu ikili antlaşmalar sonucu Brest-Litovsk sınırı Osmanlı

---

⁹ Kars, Ardahan ve Batum'un Osmanlı himayesine girmesine özellikle Alman sosyalistleri karşı çıkıyorlardı. 21 Mart 1918'de Alman sosyalistleri adına Reichstag'da konuşan Ledebour, Alman ve Avusturya hükümetlerinin Osmanlı askerinin bu araziye (Kars, Ardahan, Batum) işgal etmelerine müsaade etmemeleri gerektiğini, bu arazinin yeni Kafkasya Hükümetiyle anlaşılarak çözüme kavuşturulması gerektiğini dile getiriyordu. Alman sosyalistleri, bu bölgede yaşayan Ermeniler ile Gürcüler arasında sorunlar yaşanabileceğine dikkat çekiyorlardı. Geniş bilgi için bkz., BOA, HR.SYS, 2885/39.

¹⁰ PAA-AA, R 11044, Pera den, 6. Mai. 1918.

Devleti'nin lehine daha da genişletilmişti. Dolayısıyla Batum görüşmelerinde de Almanya, Osmanlı Devleti ve Transkafkasya Hükümetini uzlaştıracak bir sonuç çıkmamıştı¹¹.

Almanya, Osmanlı Devleti'nin Transkafkasya'da ilerlemesine engel olmaya çalışırken, bölgede insanlık dışı olaylar yaşanıyordu. Rus esaretinden kurtulmuş olan Alman Üsteğmen Sauerländer'in raporuna göre, Transkafkasya'nın diğer taraflarındaki katliamların yanı sıra, Bakü'de hükmeden Bolşeviklerin ana destekçileri Ermeniler, en vahşi katliamlarından birini burada gerçekleştirmişlerdi. Çoğu kadın ve çocuk olmak üzere yaklaşık 10 bin insanı, 31 Mart-3 Nisan tarihleri arasında katletmişlerdi. Ermeniler, bu işledikleri cinayetlerden dolayı Müslümanların öç almalarından korktukları için de modern savaş araçlarına sahip olan Bolşevikler'in safında yer almışlardı¹². Böylece katliamlarına devam edebilmek için akıllıca davranarak Bolşevikleri ve onların donanmalarını kendi taraflarına çekmeyi başarmışlardı. Kısa zamanda Bakü'deki Bolşevik partisinin yönetimini de ele geçirince, buradaki etkili birçok komiser ve mahalli idareci Ermenilerden sorulur hale gelmişti¹³.

Ermeniler Bakü ve Transkafkasya'da Müslümanlara yaptıkları bu katliamlardan dolayı Osmanlı ilerleyişinin kendilerinin sonu olacağını hesap ediyorlardı. Ciddiye alınması gereken bir Ermeni lider Sauerländer'e "*eğer Ermeniler batacak ise, Bakü'de yaşayan veya ölü ne varsa ve hangi millete mensup olursa olsun hepsini beraber batıracaklarını*"¹⁴ söylemişti.

¹¹ Btım Konferansı hakkında geniş bilgi için bkz., Şahin, *a.g.e.*, s. 446 vd.

¹² Mayıs ayı ortalarında Bakü'de 6 bini Ermeni olmak üzere 60 bin askerden oluşan bir ordu olduğu tahmin ediliyordu. Bu ordunun top, cephane ve mühimmatı büyük ölçüde mevcuttu. Bakü merkezde 14 top ve üzerinde 12 uçağın bulunduğu askeri havaalanı bulunmaktaydı. Hazar denizinde bulunan Bolşevik donanmasının çekirdeğini zırhsız 4 topçeker oluşturmaktadır. Deniz erleri inanmış Bolşeviklerdi; fakat Ermenilerin giriştiği son katliamdan sonra, Bakü Ermenilerine tavır almışlar ve onları fazla dikkate almamaktaydılar. Üsteğmen Sauerländer'e göre para ödendiği takdirde donanmanın tamamı satın alınabilirdi. Bkz. PAA-AA, R 11046, Moskau, 17. Mai. 1918.

¹³ PAA-AA, R 11046, Moskau, 17. Mai. 1918.

¹⁴ PAA-AA, R 11046, Moskau, 17. Mai. 1918.

Osmanlı Devleti'nin Transkafkasya'daki askerî ve Batum Konferansı'ndaki diplomasi zaferi, sadece Ermeni ve Gürcüleri endişelendirmiyordu; müttefiki Almanya'yı da endişelendiriyordu. Zira Osmanlı ordusunun Brest-Litovsk sınırını aşması, Almanya'nın Transkafkasya'daki çıkarlarına uymuyordu. Almanya, Transkafkasya'daki çıkarlarını korumak ve Osmanlı Devleti'nin bölgedeki ilerleyişini durdurmak, nüfuzunu azaltmak için iki önemli üst düzey toplantı yapmıştır.

Bunlardan ilki 3 Haziran toplantısıdır. Almanya'da, Osmanlı Devleti ile Transkafkasya politikaları konusundaki görüş ayrılıklarını giderme ve bu müttefiki ile olan ilişkilerini yeniden yoluna koymak için aralarında Şansölye Hertling, Dışişleri Bakanı Kühlmann ve General Lossow'unda olduğu 3 Haziran 1918'de üst düzey bir toplantı yapıldı¹⁵. Bu toplantıda Batum Konferansı'ndan yeni dönmüş ve orada Alman İmparatorluğu'nun çıkarlarını Osmanlı Devleti'ne kabul ettirememiş olan General Lossow, Osmanlı Devleti'ne karşı en sert eleştiriyi yapan kişi olmuştur¹⁶.

Bakü konusunda Lossow, Bakü'nün hala Bolşeviklerin elinde olduğunu belirtmiştir. İngiliz ve Fransız askerleri henüz Bakü'de yoktular. Lossow'a göre, Azerilerin yaşadığı bölgelerde Osmanlı Devleti'ne bazı siyasi ve dini haklar tanınabilirdi. Aynı haklar Hıristiyanların yaşadığı bölgelerde de Almanya'ya tanınmalıydı. Fakat Kafkasya'nın her yerindeki ekonomik kazanımlarda Almanya, mutlaka yer almalıydı¹⁷.

---

¹⁵ Bu toplantının tutanakları için bkz. PAA-AA, R 11047, Berlin, den 3. Juni 1918. Krş. Bundesarchiv (BA-AA), R 43, 2458/9.

¹⁶ Lossow bu toplantıda: "*Almanya'nın Romanya, Ukrayna ve Baltık ülkelerinde milyarlar kazandığını düşünüyor ve bunu kışkıyorlardı. Onun için de Kafkasya'nın tamamına (Kuzey Kafkasya dahil) sahip olmak istiyorlardı. Ama bunu oralarda bir düzen sağlamak için değil, Kafkasya'nın tamamını sömürmek için istiyorlardı. Bunları gerçekleştirmek için de planlı olarak Almanya'nın Transkafkasya'daki girişimlerine engel oluyorlardı*" diyerek Osmanlı Devletini sert bir şekilde eleştirmiştir. Bkz. PAA-AA, R 11047, Berlin, den 3. Juni 1918. Krş. Bundesarchiv (BA-AA), R 43, 2458/9.

¹⁷ Bu toplantının detayları için bkz.: Mustafa Çolak, "Almaniyanın Qafqaz Siyasati", **Azərbaycan Xalq Cümhuriyyəti və Qafqaz İslam Ordusu**, (Ed. Mehmet Rıhtım,

Bu toplantı, Bernstorff'un, Gürcistan ve Ermenistan'ın Alman himayesine alınmasını tavsiye eden telgrafının görüşülmesi için Alman Orduları Yüksek idaresinde General Bartenwerffer ve Albay Kress'in de ertesi gün katılacakları daha geniş tabanlı bir toplantının yapılması kararıyla sona erdi. Dolayısıyla Transkafkasya krizini çözmek için ikinci üst düzey toplantı 4 Haziran 1918'de yapılmıştı. Toplantının ana gündemi, Gürcistan ve Ermenistan'ın Alman himayesine alınıp alınmayacağı meselesiydi. Bu toplantı şimdiye kadar Transkafkasya konusunda yapılan toplantıların hem katılım hem de tartışılan konular açısından en kapsamlısı olduğu için burada detaylı olarak ele alınacaktır. Alman Dışişleri Bakanı Kühlmann, Alman Orduları Yüksek İdaresi'nden General Bartenwerffer, General Lossow, Albay Kress ve Alman Dışişleri Bakanlığı'ndaki diğer yetkililer toplantıya katılan isimler arasındaydılar¹⁸.

Toplantıda da ilk söz alan General Lossow oldu. Brifing mahiyetinde bir konuşma yaptı ve Batum Konferansı hakkında geniş bilgi verdi. Osmanlı Devleti'nin Kafkas politikasını şiddetle eleştirdi. Lossow'un verdiği bilgilere göre, Gürcüler ve Ermeniler Osmanlı tehdidine karşı Alman himayesini isterken, Nuri Paşa ve subayları Azerbaycanlıları Osmanlı himayesine almaya ikna etmişlerdi. Onun için Azeriler Halil Paşa'ya bir delegasyon göndererek, Osmanlı Devleti ile birleşmek istediklerini bildirmişlerdi.

Almanya'nın Transkafkasya'daki imajına da değinen Lossow, Batum görüşmeleri esnasında, bir taraftan Osmanlı isteklerine karşı koymadığı, öbür taraftan da Transkafkasyalıların isteklerine destek olmadığı için, Kafkasyalılarda İttifak Devletleri'nin öncü ülkesi Almanya değil de Osmanlı Devleti'ymiş gibi düşünceler oluşmaya başladığını beyan etti. Bu şartlar altında başarılı olamayacağını düşündüğü için

---

Mehman Süleymanov), Qafqaz Universiteti Qafqaz Araşdırmaları İnstitutu Nəşriyyatı, Bakı, 2008, s. 134-165., 144 vd.

¹⁸ Bu toplantının tutanakları için bkz. PAA-AA, R 11047, Protokol der am 4. Juni Auswärtigen Amt stattgehabten Besprechungüber Kaukasusfra.g.e.n. Krş. BA- AA, R 43, Nr. 2458/9; Kresenstein, **a.g.e.**, s. 148-159.

de Batum'dan Berlin'e geri dönmeye karar vermiş, Graf von Schulenburg'u Alman hükümetinin temsilcisi olarak Tiflis'e göndermişti. Lossow, Almanya'nın Transkafkasya'ya olan ilgisini göstermek için Batum görüşmeleri esnasında, Poti'den Alexandropol'a kadar olan demiryollarının korunması için birkaç yüz savaş esirinden oluşan güçlü bir birlik kurmuştu. Ancak Lossow'un verdiği bilgilere göre, Transkafkasya'daki demiryollarını Alman kontrolüne almak için bu birlikler yeterli olmadığından, Alman Orduları Yüksek İdaresi de bölgeye iki tabur asker göndermeye hazırlanıyordu. Ayrıca Lossow, Gürcistan ile Alman çıkarlarını koruyan ikili antlaşmalar imzaladığını da söylemiştir.

Müttefiki Osmanlı Devleti'ne karşı Lossow tarafından yapılan bu sert eleştiriler karşısında Kühlmann, Transkafkasya meselesinin Alman İmparatorluğu'nun Osmanlı politikaları çerçevesinde bütün olarak ele alınması taraftarı olduğunu belirtti. Kühlmann, Almanya'nın temel politikasının savaş sürdüğü sürece ve hatta her ne kadar zor olsa da savaş bittikten sonra da Osmanlı ile iyi ilişkilerin devamı yönünde olduğunu hatırlattı Osmanlı-Alman ilişkilerinin genel olarak zedelenmemesi gerektiğini belirtti. Kühlmann, Almanya'nın Osmanlı Devleti'ne resmen vermiş olduğu bir sözü daha hatırlattı: O da Osmanlı toprakları işgal altında olduğu sürece, Almanya'nın ancak Osmanlı'nın onayı ile barış imzalayabileceği idi. Osmanlı Devleti Mezopotamya ve Filistin'de savaşı kaybettiği gibi bu bölgedeki toprakları işgal altındaydı ve askeri uzmanlara göre de geri alınamaz durumdaydı. Dolayısıyla Kühlmann'a göre, Osmanlı'nın bu işgal altındaki topraklarına karşılık kendisine Kafkasya'dan toprak verilmeliydi; ancak bu karşılık, Brest-Litovsk Antlaşması çerçevesinde olabilirdi. Ayrıca Kühlmann'a göre, Transkafkas demiryollarına hâkim olma mücadelesi bir Alman-Osmanlı askeri çatışmasını doğurabilecek kadar gerilmişti. Bunun mutlaka önlenmesi gerekmekteydi.

Kühlmann'ın Transkafkasya'da bir Alman-Osmanlı askeri çatışmasından bahsetmesi üzerine Lossow, demiryollarını koruyan Alman

askerlerinin aldıkları direktif gereği Osmanlı askerleri ile silahlı çatışmadan uzak duracaklarını belirtti. Ancak Lossow'da Osmanlı Devleti'nin aşırı isteklerinden dolayı Transkafkasya'da bir Alman-Osmanlı askeri çatışmasını önlemenin zorluklarından bahsetti.

Kühlmann, Transkafkasya konusunun mutlaka diplomatik yollarla çözülmesi gereğini tekrar vurguladı ve düşüncelerini şöyle sıraladı: Kafkasya meselesi konuşulurken Almanya'nın Rusya ile olan ilişkileri de gözden uzak tutulmamalıydı. Hâlihazırda Almanya'nın Sovyet hükümeti ile olan ilişkileri oldukça gergindi. Sovyet hükümetinin Berlin Büyükelçisi Joffe, hiç şüpheye yer bırakmadan, Bakü'nün Osmanlılar tarafından alınmasının, Alman-Rus ilişkileri açısından kaçınılmaz sonuçlar doğuracağını söylemişti. Onun için Osmanlı Devleti'nin Bakü'ye yönelik operasyonlarının engellenmesi ve Bakü'deki petrol tesislerine zarar verilmemesi için Alman hükümetinin büyük çaba sarf etmesi gerekiyordu. Zira Ermeniler, Osmanlı Devleti'nin Bakü'yü almaya kalkması durumunda şehirdeki bütün tesisleri kullanamaz hale getirecekleri tehdidinde bulunmuşlardı. Onun için Osmanlı Devleti'nin Bakü'yü sağlam bir şekilde alması beklenmiyordu. Bakü'nün alınması Ruslarla anlaşarak sadece ve sadece Alman askerleri ile olabilirdi.

Bakü konusunda ise Lossow, burayı Alman askerlerinin alması halinde Ermenilerin tesislere dokunmayacakları sözünü verdiklerini bildirdi. Oysa Nuri Paşa, oradaki savaş esirlerinden ve gönüllülerden oluşturduğu ordu ile Bakü'yü zorlamaktaydı. Lossow'un belirttiğine göre, Alman Orduları Yüksek İdaresi, Osmanlı Devleti'nden Nuri Paşa'nın geri çağrılmasını ve Bakü'ye yönelik saldırıların durdurulmasını istediği halde, Nuri Paşa hala Transkafkasya'daydı ve faaliyetleri Kuzey Kafkasya'ya kadar uzanmaktaydı.

Bu tartışmalar arasında Yüzbaşı Düsterberg, Almanya'nın isteklerini Osmanlıya kabul ettirmesinin en iyi yolunun, Alman Harbiye Nezaretinin Osmanlıya sevk ettiği malzemelerin azaltılması olduğunu söyledi. Lossow, Transkafkasya için bunun tartışılabileceği; ancak Filistin için sevkıyatın yapılmak zorunda olduğunu belirtti. Kühlmann,

bağımsızlıklarını ilan eden Transkafkasya devletlerinden sadece Gürcistan'ın bağımsızlığının tanınabileceğini, diğer halkların henüz devlet olabilecek kurumları olmadığını belirtti.

Almanya'nın Transkafkasya politikalarını anlamamız açısından 3-4 Haziran toplantıları önemli birer belge niteliği taşımaktadır. Zira bu toplantılar hem Alman hükümetinin hem de Alman Orduları Yüksek İdaresinin geniş katılımı ile gerçekleşmiştir. Bu toplantılarda Dışişleri Bakanı Kühlmann, Alman-Osmanlı ilişkilerinin Transkafkasya nedeniyle bozulmaması gerektiğini ısrarla vurgulamıştır. Zira Alman Dışişleri Bakanlığı, Orta Asya politikaları için "atlama taşı" olarak gördükleri Osmanlı Devleti ile iyi ilişkileri savaştan sonra da devam ettirmeyi planlıyorlardı. Dolayısıyla Alman dışişlerine göre, Kafkasya meselesi mutlaka diplomatik yollarla çözülmeliydi.

Alman Orduları Yüksek İdaresi'nin ise daha çok askeri çözüm taraftarı olduğu ve Transkafkasya'daki Alman çıkarlarının korunması için Albay Kress'in hemen Poti'ye hareket etmesi ve daha sonra da iki tabur Alman askerinin sevk edilmesini istediği görülmektedir. Dolayısıyla bu toplantılarda Alman Dışişleri Bakanlığı ile Alman Orduları Yüksek İdaresi arasında Kafkasya politikaları konusunda bariz bir görüş ayrılığı belirmişti.

Transkafkasya'nın çetin sorunlarından biri olan Bakü konusu, 4 Haziran toplantısında ele alınmış ve Osmanlı askerinin Bakü'yü almasını Rusya'nın savaş nedeni saydığı vurgulanmıştır. Dolayısıyla Bakü'yü almaya hazırlanan Nuri Paşa'nın engellenmesi gereği üzerinde durulmuş ve Bakü'nün sadece Alman askerleri ile alınabileceği ifade edilmiştir.

Bu toplantılarda ele alınan konular hakkında Osmanlı Devleti'nin ve General Seeckt'in bilgilendirilmemesi hususunda gösterilen hassasiyet, Almanya'nın müttefik Osmanlı Devleti'nden gizli bir Kafkas politikası yürüttüğü ve Osmanlı Devleti'ne güvenmediği şeklinde yorumlanmalıdır.

Alman-Rus İttifakı

Osmanlı Devleti, Alman İmparatorluğu'nun kendisinin bilgisi dışında gizli bir Kafkasya politikası yürüttüğünün farkına, 4 Haziran toplantısının üzerinden fazla zaman geçmeden varmıştır. Bundan dolayıdır ki Enver Paşa, Zeki Paşa aracılığıyla Ludendorff'a gönderdiği telgrafta, Osmanlı Devleti'nin Kafkasya meselesi konusunda birinci derecede ilgili olduğunu belirtiyor ve sitemle şöyle devam ediyordu: *“Almanya Kafkasya'ya olan ilgimizi bilmesine rağmen beraber kullanacağımız Tiflis-Poti demiryolu için bize haber vermeden iki Alman taburunu Gürcistan'a gönderiyor. Ayrıca Alman savaş esirlerinden oluşturulan iki özel birliği de bu hat üzerine yerleştiriyor. Müttefiklerimizin büyükelçileri ile burada her konuyu konuşuyoruz. Fakat bizim birinci derecede ilgilendiğimiz ve bizim için çok önemli olan bir konuda (Kafkasya) bizim görüş ve düşüncelerimiz alınmıyor”*¹⁹.

Almanya'nın, Osmanlı Devleti'nin haberi olmadan Kafkasya'ya asker göndermesinin olumsuz sonuçlarının ortaya çıkmaya başladığını belirten Enver Paşa, *“Karakilise yakınlarında Ermeniler ile girdiğimiz bir çatışmada, Alman özel birliklerinin Ermenilerin yanında bize karşı savaştığı söylendi. Buna önce inanmak istemedim ve Ermenilerin bir oyunu olarak düşündüm. Ancak bunun gerçek olduğu anlaşılınca bu özel birlikler silahsızlandırılarak geri gönderildi. Görüldüğü kadarıyla bu girişim General Lossow tarafından gerçekleştirildi. Eğer böyle giderse Ermeniler ve Gürcüler Osmanlı Devleti ile Almanya arasında Kafkasya konusunda bir anlaşmazlık olduğunu düşünecekler ve bu da bizim zararımıza olacaktır. Bundan dolayı Müttefikler arasındaki yanlış anlamaları önlemek için Kafkasya konusundaki düşüncelerinizi zamanında bize bildirmeniz çok önemli”* diye yazmaktaydı.

Bu sitemlerden sonra Enver Paşa, Osmanlı Karargâhının düşüncelerini ve Alman karargâhından beklentilerini şöyle dile getirmektedir: *“3. Ordudan gelen haberlere göre son zamanlarda Sochum'a bir Alman özel birliği konuşlandırıldı. Bu birlik Müslümanları silahsızlandırıp Hıristiyanlara silah dağıttı. Müslümanlar bu savaşın başından beri bizimle Ruslara*

¹⁹ Bu telgraf için bkz. PAA-AA, R 11047, Hauptquartier, den 10 Juni 1918.

karşı savaştılar. Müttfikimiz Almanya'nın şimdi bunları silahsızlandırması haksızlıktır. Bundan dolayı ortak çıkarlarımızın zarar görmemesi için siz ekselansları Ludendorff'tan, Sochum'da önlemler alınması konusunda emirlerinizi vermenizi rica ediyorum.

Bizim Gürcistan'a çok fazla ilgimiz yok. Ama Ermeniler bizimle Doğu da bulunan Müslümanlar arasında bulunuyorlar. Onun için ekselansları Ludendorff, bu konudaki düşüncelerinizi acilen ve zamanında bildirmenizi istiyorum.

Kardeşim Nuri Paşa tarafından Müslümanların bulunduğu Gence (Elizavetpol) ve Dağistan'da önlemler alındı. Bu önlemler ve 3. ordunun gerçekleştirdiği organizasyonlar sayesinde epey mesafe aldık. Onun için Gürcistan'daki Alman taburunun güneye ve doğuya gönderilerek harcanması tarafıtarı değilim. 3. Ordu da Bolşeviklere karşı Müslümanları korumak için Gence'ye bir tümen yolladı.

İster Alman Büyükelçiliği aracılığıyla, ister direkt genel karargâhınızdaki Zeki Paşa aracılığıyla, isterse başka bir yolla yukarıda belirttiğim konularda ekselansları Ludendorff'un orada aldıkları kararları, şu andan itibaren zamanında bize bildirmelerini tekrar rica ediyorum”.

Böylece Enver Paşa hem Transkafkasya konusunda Alman Orduları Yüksek İdaresi ile organizeli bir şekilde çalışmak istediğini ifade ediyor hem de kardeşi Nuri Paşa'nın Transkafkasya'da İttifak Devletleri için önemli çalışmalar yaptığını bildiriyordu. Enver Paşa Osmanlı Devleti'nin Gürcistan ile ilgisi olmadığını, Transkafkasya'daki Müslümanlar ile bağlantı kurmaya çalıştığını, Ermenilerin, Osmanlı Devleti ile Transkafkas Müslümanları arasında yer aldıkları için ilgi alanlarına girdiklerini belirtiyordu.

Yukarıdaki toplantılardan ve Enver Paşa'nın telgrafından anlaşılacağı üzere Osmanlı ile Almanya arasında Transkafkasya meselesinin çözümü geciktikçe Osmanlı-Alman ilişkilerinin tamamı zarar görmeye başlamıştı. Osmanlı-Alman ilişkilerinin bütünü söz konusu olduğunda Almanya'da iki tür eğilimin ortaya çıktığını yukarıda görmüştük. Bunlardan birincisi özellikle Alman hükümet çevrelerinde, başta Dışişleri

Bakanı Kühlmann olmak üzere, destek gören görüştü ki bunlar savaştan sonra da Osmanlı Devleti ile müttefikliğin devam etmesini istiyorlardı.

İkinci eğilim ise, özellikle Alman Orduları Yüksek İdaresi tarafından desteklenen ve savaştan sonra Osmanlı ile ittifakın sona ermesini isteyenlerdi. Savaştan sonra da Osmanlı Devleti ile müttefikliğin devamını isteyen Şansölye Hertling, 9 Nisan 1918'de General Ludendorff'a çektiği telgrafta²⁰ Osmanlı Devleti'nin doğu sınırlarının ve dolayısıyla Kafkas sınırının belirlenmesi için bir toplantı yapılmasını istemiştir. Bunun üzerine İstanbul'da bir Kafkasya Konferansının düzenlenmesi için çalışmalar başladı.

Alman Orduları Yüksek İdaresi konferansın hazırlıklarını yapmak üzere General Lossow'u görevlendirdi. Lossow, ilk girişim olarak İstanbul'da yapılması düşünülen konferansın Berlin'de olması için çalışmalarda bulundu. Böylece Osmanlı Devleti'nin müzakereleri uzatma ihtimaline izin verilmemiş olunacaktı²¹. Ayrıca bu konferansın hazırlıklarını görüşmek üzere 27 Haziran 1918'de Halil Bey, Bernstorff'a iki saatlik bir ziyarette bulundu. Bernstorff'un bildirdiğine göre²², Osmanlı Devleti kamuoyuna açık bir konferansta Almanya tarafından küçük düşürülmek istemediği için konferanstan önce Almanya ile anlaşmak ve konferansta sadece Kafkasya'daki devletlerin sınırlarını belirlemek istiyordu. Kendi sınırlarını ise Almanya'nın yardımlarıyla İttifak Devletleri'ne kabul ettirmek niyetindeydi. Bernstorff, konferans için henüz direktif almadığını, Halil Bey'e geçişirici bir cevap verdiğini ve Kafkasya'da kalıcı bir barış için Brest-Litovsk barışının temel alınarak sınırların etnik yapıya göre belirlenmesinin gereği üzerinde durduğunu da bu telgrafiyla bildirmiştir.

Kafkasya'daki sınırların belirlenmesi ile ilgili bir konferansın hazırlıklarının devam ettiği sırada General Kress de Tiflis'e ulaşmıştı. 18

²⁰ BA- AA, R 43, Nr. 2458/9, Hauptquartier, den 9 April 1918.

²¹ BA-AA, R 43, Nr. 2458/9, 27.6.1918.

²² Bkz. PAA-AA, R 11050, Konstantinopel, den 27 Juni 1918.

Haziran 1918'de Tiflis'ten çektiği telgrafta²³, Gence'yi ziyareti sırasında Nuri Paşa'nın Azerbaycan'daki operasyonlarında, Azeri halk tarafından destek gördüğünü, geri çağırılması durumunda hem Osmanlı Devleti'nin imajının zedeleneyeceğini hem de Azerilerin Almanya'ya düşman olacaklarını belirtmekteydi. Kress'in bildirdiğine göre, Azeri halkını, Bolşeviklere ve Ermenilere karşı Nuri Paşa korumaktaydı. Onun için eğer Almanya, Osmanlı Devleti'ni orada istemiyorsa Azerbaycan'ın korunmasını üstelenecek bir tümen Alman askerini bölgeye göndermek zorundaydı. Fakat her halükarda Osmanlı Devleti'nin Azerbaycan'da küçük ve geçici işgal birlikleri bulundurulmasına Almanya'nın müsaade etmesi gerekiyordu. Buna karşılık olarak da Osmanlı Devleti'nden, Gürcü haklarını tanıması, Transkafkaya'daki Alman ekonomik çıkarlarını garanti etmesi, özellikle demiryollarını Alman kontrolüne vermesi istenebilirdi.

Kress'e göre, Bakü meselesi hem Osmanlı Devleti hem de Azerbaycan hükümetinin memnun olacağı bir şekilde bir an önce çözüme kavuşturulmalıydı. Azerbaycanlı bakanlara göre bağımsız Azerbaycan'ın ayakta kalabilmesi için Bakü'nün mutlaka ellerinde olması gerekiyordu.

Kress'in, "*bağımsız Azerbaycan'ın ayakta kalabilmesi için Bakü'nün mutlaka Azeri yönetiminde olması gerektiği*" düşüncesine karşın Ludendorff, Enver Paşa'ya gönderdiği 27 Haziran 1918 tarihli telgrafta, Bakü'deki petrol tesislerinin zarar görmeden müzakereler yolu ile elde edilmesi gerektiğini, tesislerin yönetimi ve kullanılmasının Almanların elinde olması gerektiğini belirtiyordu. Zira Almanya hem bu savaşın ana taşıyıcısı hem de bu tesislerin yönetim ve kullanımı için gerekli teknik elemanlara sahip olan ülkeydi. Ayrıca Ludendorff, Transkafkasya'daki hedeflere ulaşılabilmesi için hem Almanya'nın hem de Osmanlı Devleti'nin her türlü çatışmadan kaçınması gerektiğini bildiriyordu²⁴.

---

²³ Bkz. BA- AA, R 43, Nr. 2458/9, 18.6.1918.

²⁴ BA-AA, R 43, Nr. 2458/9, 27.6.1918.

Almanya, Bakü meselesinden dolayı Rusya'nın tekrar İttifak Devletleri'ne karşı savaşa girmesinin kendi çıkarları açısından tehlikeli olacağını düşünüyordu. Zira Rusya, Bakü'nün Osmanlı askerleri tarafından alınmasını savaş nedeni sayıyordu²⁵. Anlaşılabileceği üzere Bakü, Kafkasya sorununun doruk noktası haline gelmişti. Bir taraftan Güney'den Bakü'ye doğru ilerleyen İngiliz askerleri karşısında Bakü'nün biran evvel İttifak Devletleri tarafından alınma zorunluluğu, diğer taraftan ise Bakü'nün Osmanlı Devleti tarafından alınmasını savaş nedeni sayan Rusya ve Kafkasya'da Bakü'yü almak için yeterli askeri bulunmayan Almanya.

Osmanlı Devleti, Bakü'nün Osmanlı askeri ile alınması için sürekli İngiliz tehlikesini öne sürerken, Almanya, Bakü'nün Osmanlı askeri ile alınması durumunda Rusya'nın tekrar İttifak Devletlerine karşı savaşa girebileceği riskinden bahsediyordu. Böylece Almanya, Rusya ve Osmanlı Devleti, Bakü'deki çıkarlarını koruyabilmek ve diğerlerini yarıltmak için birbirlerine karşı fazla doğru olamayan haberler yaymaya başladılar.

İsviçreli bir iş adamı olan Hartmann, 9 Temmuzda Alman Dışişleri Bakanlığı'na, Türklerin Çulfa ve Tebriz'i boşalttıklarını ve bir İngiliz Konsolos ile İngiliz askerlerinin Tebriz'de olduklarını yazıyordu²⁶. Bu Osmanlı menşeli doğru olmayan bir haberdir²⁷. Almanlara İngiliz tehdidini göstermek için ortaya atılmıştı. Aynı şekilde, 4 Ağustosta General Kress, henüz doğrulanmamış haberlere göre Türklerin

---

²⁵ Rusya'nın, Bakü petrollerini kullanamaması halinde, Volga'daki gemi ticareti, demiryollarının büyük bir kısmı, endüstrisinin önemli bir kısmı ve özellikle Volga ve Moskova civarındaki endüstrileri, Orta Asya ve Taşkent demiryolları çökerdi. Çünkü tüm bu işletmeler tamamen petrole bağlıydı. Bu işletmelerin tamamı petrol ihtiyaçlarını Bakü'den karşıyorlardı. Başka yedek kaynakların kullanılması imkânı da yoktu. Grozni petrolü ihtilal esnasında tahrip edildiklerinden kullanılamaz haldeydi. Hazar denizi kenarında bulunan bazı petrol yatakları da önemli olmadıkları ve Bakü petrolü kadar değerli olmadıklarından kaynak olarak kullanılamamaktaydı. Bkz. PAA-AA, R 11049, Berlin, den 13 Juni 1918.

²⁶ BA-AA, R 43, Nr. 2458/9, 09.7.1918.

²⁷ BA-AA, R 43, Nr. 2458/9, 8.8.1918; Krş. BA-AA, R 43, Nr. 2458/9, 17.8.1918.

Bakü'yü aldıklarını ve Bakü bölgesindeki operasyonlarda, Alman asker ve subaylarının ne daha önce ne de şimdi kullanılmadıklarını bildiriyordu. Ayrıca Türklerin Bakü'yu almalarını zorlaştırmak için şimdiye kadar Batum-Tiflis üzerinden giden tüm cephane sevkiyatını engellediğini de telgrafına ekliyordu²⁸.

Almanya'nın İstanbul'daki Askeri Ataşesi ise 7 Ağustosta, Osmanlı karargâhına Bakü'nün Türklerin elinde olduğu yönünde hiçbir haberin henüz ulaşmadığını bildiriyordu²⁹. Doğru olan ise şuydu: 5 Ağustos 1918 günü Osmanlı ordusu Bakü'ye saldırmış; ama Bakü'yü alamadan geri çekilmek zorunda kalmıştı³⁰. Öte yandan, Petersburg gazeteleri, Bakü yönetiminin İngilizleri, Bakü'ye davet ettiğini yazıyordu³¹. Alman Dışişlerine bu çelişkili haberlerin gelmesinin en önemli nedeni, Almanya'nın Kafkasya'da henüz yeteri kadar telgraf hattını kuramamasıydı. Almanya, Osmanlı haberleşme sisteminden bilgileniyordu. Onun için de Tiflis'ten gelen telgraflar çoğu zaman Alman Dışişlerine geç ulaşıyordu. Özellikle Bakü meselesinde Almanya, Osmanlı Devleti ve Rusya kendi politikaları doğrultusunda haberler yayıyorlardı. Dolayısıyla Almanya'nın, Kafkasya ile ilgili haberlerin ne derece doğru olduğunu öğrenmesi epey zaman alıyordu.

Bu bilgi kirliliği içerisinde Enver Paşa, 19 Ağustos tarihli telgrafta, kendisinin Bakü'nün alınmasını tahrik eden kişi olarak görünmek istemediğini; ancak İngilizlerin Bakü'ye girmesi halinde İttifak Devletleri'nin durumunun güçleşeceğini, Ludendorff'a yazıyordu. Enver Paşa'ya göre, İngilizlerin Bakü'de yerleşmeleri güvenlik açısından Kafkasya'nın tamamını tehlikeye sokacaktı ve Ermeniler de ümit-

---

²⁸ BA-AA, R 43, Nr. 2458/9, 4.8.1918.

²⁹ BA-AA, R 43, Nr. 2458/9, 7.8.1918.

³⁰ Osmanlı Ordusunun Bakü'ye karşı saldırıları ve 15 Eylül günü Bakü'nün zaptı hakkında geniş bilgi için bkz., **Birinci Dünya Harbinde Türk Harbi Kafkas Cephesi 3 ncü Ordu Harekatı**, C. II, GenelkurmayBasımevi, Ankara 1993.

³¹ Petersburg gazetelerine göre, Bakü Sovyet'i sağ partilerin önerisiyle 239 karşı 259 oyla İngilizleri Bakü'ye davet etmeye karar verdi. Almanlar ise şimdiye kadar Türklerin Bakü'ye girmesini başarılı bir şekilde engelliyorlardı. Bkz. BA-AA, R 43, Nr. 2458/9, 8.8.1918.

lerini İngilizlere bağlamışlardı. Öte yandan Rusya'nın durumu da güven verici değildi. Enver Paşa'ya göre, Almanya ve Osmanlı Devleti'nin müzakereler yolu ile Bakü'deki çıkarlarını korumaları imkânsızdı. Dolayısıyla, Bakü için en hızlı çözüm yolu Alman ve Osmanlı askerlerinin burayı en kısa sürede almasıdır. Bakü ne kadar çabuk alınacak olursa, petrol tesislerinin tahrip edilmesi riski de o kadar az olacaktır. General Seeckt'e göre de, Bakü petroleri en kısa zamanda güven altına alınmalıydı³².

Alman Dışişleri Bakanlığı'nın Alman Orduları Yüksek İdaresi'ndeki temsilcisi Bercheim da, Enver Paşa ve General Seeckt ile aynı görüşteydi. Bercheim'a göre; Bakü'deki durum, oranın İttifak devletleri tarafından bir an önce alınmasını gerektiriyordu ve Bakü'nün alınmasına Alman askerlerinin katılımını General Kress sağlamalıydı. İngilizlerin Bakü'yü elde etme tehlikesine karşı, Bercheim kendi önerisinin acilen dikkate alınmasını istiyordu; Bu öneriye göre, Ruslar ve Türkler ile anlaşarak, Bakü İngilizlerden temizlenmeli, şehrin yönetimi Ruslarda kalmalı, bu yönetim, Almanlara ve Ruslara petrol vermeyi kabul etmeli, Türk istekleri de dikkate alınmalıydı³³.

Enver Paşa ve Bercheim'ın, Bakü'nün bir an önce alınmasını Alman Orduları Yüksek İdaresi'nden istemeleri üzerine, Ludendorff'ta, Alman Dışişlerinden, Berlin'deki Rus Büyükelçisi Joffe ile görüşmeleri devam eden, Brest-Lİtovsk'a ek olarak düşünülen Alman-Rus anlaşması çerçevesinde, Osmanlı Devleti'nin isteklerinin de dikkate alınacağı bir şekilde, acilen Bakü konusunun müzakere edilmesini istiyordu³⁴.

Bunun üzerine Bercheim, 20 Ağustosta Ludendorff'a gönderdiği telgrafta³⁵, Bakü konusunu, Rusya'nın Berlin temsilcisi olan Joffe ile görüştüğünü; Joffe'nin, Bakü'nün alınmasında Osmanlı askerinin

³² BA-AA, R 43, Nr. 2458/9, 19.8.1918.

³³ BA-AA, R 43, Nr. 2458/9, 19.8.1918.

³⁴ BA-AA, R 43, Nr. 2458/9, 19.8.1918.

³⁵ Bkz. BA-AA, R 43, Nr. 2458/9, 20.8.1918.

kullanılmasını, imzalamaya hazırlandıkları Alman-Rus ek antlaşmasının açık bir ihlali olduğunu düşünüyordu. Ona göre bu, Almanya'nın ek antlaşma ile üzerine aldığı yükümlülükleri yerine getirmemesi anlamına geliyordu. Joffe, Almanların Bakü'yü almalarına Rusların itiraz etmeyeceğini ve Bakü halkının da Almanlara karşı gelmeyeceğini, buna karşılık, şehre Osmanlı birliklerinin alınmasının söz konusu olmayacağını söylüyordu.

Joffe-Bercheim görüşmesinden sonra Bercheim, Osmanlı Karargahındaki General Seeckt ile görüşdü. Bu görüşmede, Bakü'nün alınmasında askeri güç kullanılması gerekiyorsa bölgede yeteri kadar Alman askeri bulunmaması hasebiyle, Rusya ile anlaşarak Osmanlı askerinin katkısının sağlanması; fakat hiçbir şekilde Osmanlı askerinin şehre sokulmaması kararı alındı. Osmanlı askeri birlikleri şehrin dışında, Alman-Rus ek antlaşmanın 14. maddesindeki yer alan birinci ve ikinci paragraflarda belirtilen sınırlarda bekletilecekti. Bu şekilde Rus hükümeti, Bakü'ye karşı yapılacak bu tarz bir saldırıyı düşmanca görmeyecekti. Ayrıca İngiliz tehlikesi şehirden uzaklaştırıldıktan sonra, Bakü'nün yönetimi tekrar Ruslara bırakılacak; fakat petrolün kullanımını konusunda Almanya, Rusya ve Osmanlı Devleti aralarında anlaşacaklardı³⁶.

Bu şartlar çerçevesinde, Bakü üzerinde anlaşma sağlanmış gibi görünüyordu; ancak İstanbul'daki Alman Askeri Ataşeliğinden bildirildiği gibi³⁷, bu antlaşmanın uygulanabilmesi zordu. Her şeyden önce Azerbaycan'da yeteri kadar Alman birliği bulunmuyordu. Dolayısıyla, Bakü'ye karşı yapılacak bir saldırıda büyük ölçüde Osmanlı askeri kullanılacaktı. General Seeckt, bu Osmanlı askerinin şehre sokulmamasını sağlayacağını bildirmişti. Ama bu neredeyse imkânsızdı. Çünkü bölgedeki Osmanlı-Azeri dayanışması ve Osmanlının savaş hedefleri, Osmanlı askerinin Bakü'ye girmesini ve Bakü petroleri ile Transkafkas demir yollarını Osmanlı Devleti ile Almanya'nın ortaklaşa kullanmalarını gerekli kılıyordu. Oysa imza aşamasına gelmiş ve Osmanlıdan

---

³⁶ BA-AA, R 43, Nr. 2458/9, 20.8.1918.

³⁷ BA-AA, R 43, Nr. 2458/9, 21.8.1918.

gizli tutulan Alman-Rus ek antlaşması buna müsaade etmiyordu. Öyle anlaşılıyor ki Berlin’de masa başında alınan kararlar bölge gerçekleri ile uyuşmuyordu.

Nitekim Joffe, Almanya’nın ek antlaşmada taahhüt ettiği gibi, Osmanlı askerlerini Bakü’den uzak tutma yükümlülüğünü yerine getireceğinden emin olmak istediğini ve Rusya’nın bu konuda hiç taviz vermeyeceğini, 21 Ağustosta tekrar bildiriyordu. Halbuki Almanya bu konuda daha önce söz vermişti. Joffe, ek antlaşmayı imzalamak için hükümetinden yetki aldığını ve antlaşma yürürlüğe girdikten hemen sonra, Almanların gecikmeden Türk birliklerini, 14. maddede belirtilen sınırların gerisine çekmesini sağlamalarını istiyordu. Joffe ayrıca eğer Alman askerleri ile birlikte Bakü’ye Osmanlı askeri de girecek olursa, şehirdeki Ermenilerin İngiliz askerlerini tercih edebileceklerini de bildiriyor, Bakü’yü alacak Alman askerlerinin de İngiliz tehlikesi geçtikten sonra şehri hemen geri boşaltıp Ruslara teslim etmeleri şartı üzerinde duruyordu³⁸.

Rus hükümetinin Bakü konusundaki ısrarlarından da anlaşılacağı gibi Almanya, önemli bir karar aşamasına gelmişti. Ya Rusya’nın yukarıda belirttiğimiz isteklerini kabul edip ek antlaşmayı imzalayacak ya da antlaşma daha imzalanmadan başarısızlığa uğrayacaktı. Antlaşmanın başarısızlığa uğraması durumunda Almanya’nın, sadece bu antlaşma ile sağlamış olduğu çıkarları boşa gitmeyecek, büyük ihtimalle Brest-Litovsk Anlaşması da akamete uğrayacaktı. Bu da Almanya’nın Estonya, Letonya, Gürcistan ve Rus donanmasından pay alma yönündeki çıkarlarını zora sokacaktı. Almanya, bu durumu iç ve dış politikada anlatamaz ve böylelikle prestij kaybına uğrardı.

Bu sebeple Almanya’nın politik çıkarları, daha önce Enver Paşa’nın söz verdiği gibi Osmanlı birliklerinin ek antlaşmada belirtilen çizginin gerisine çekilmesiyle sağlanabilirdi. Öte yandan Bakü harekâtının da sadece Alman askerleri ile yapılması gerekiyordu. Almanya, Osmanlı Devleti’ne, Rusya’nın bu isteklerini kabul ettirmeye

---

³⁸ BA-AA, R 43, Nr. 2458/9, 21.8.1918.

çalışırken Osmanlıya karşı askeri bir harekâta girişmeyi düşünmüyordu. Diplomatik baskı ve Kafkasya'daki Osmanlı operasyonları için yapılan yardımın sınırlandırılması etkili bir yol olarak görülüyordu. Almanya, Bakü bölgesindeki, Osmanlı birlikleri ile ilişkisini kesmeyi ve eğer Bakü'yü almak için yeterli Alman askeri hemen bulunamaz ise o zaman mecburen Bakü'nün alınmasını ertelemeyi hesaplıyordu³⁹. Buna göre Almanya, bir yandan Bakü'deki çıkarlarını korumak için Rusya ile anlaşarak -herhangi bir askeri çatışmaya girmeden- Osmanlıyı saf dışı bırakmayı düşünüyor, diğer yandan da onlara Bakü petrollerinden pay vermeyi kabul ediyordu⁴⁰.

Neticede 27 Ağustos 1918'de Alman-Rus ek antlaşması imzalanmış⁴¹; ancak Brest-Litovsk Antlaşmasına ek olarak imzalanan bu antlaşmada aynen Brest-Litovsk gibi kağıt üzerinde kalmış, uygulanamamıştır. Zira bu ek antlaşmayla hem Almanlar hem de Ruslar yerine getiremeyecekleri taahhütlerde bulunmuşlardır. Mesela, Bakü'deki Bolşevik yönetimi yıkıldığı için 1 Ağustostan itibaren kendilerinin bile kullanamadıkları Bakü petrollerinden Almanlara pay vermeyi kabul ediyorlardı. Almanlar ise, bölgede yeteri kadar askeri birlikleri bulunmamasına rağmen, ek antlaşmanın 14. maddesi ile Osmanlı Devleti'ni Bakü'ye sokmayacaklarını ve Bakü'yü İngiliz tehlikesinden kurtarıp tekrar Ruslara vermeyi garanti ediyorlardı.

Alman-Rus ek antlaşmasından Osmanlı Devleti'nin haberdar olması üzerine, Sadrazam Talat Paşa, Kafkasya konusundaki sitemlerini belirtmek üzere 3 Eylülde Berlin'e hareket etti⁴². Karşılıklı görüşmeler sonunda 23 Eylül 1918'de Hintze ile Talat Paşa arasında Kafkasya,

---

³⁹ Nitekim Kafkasya'daki General Kress, 24 Ağustos'ta Ludendorff'tan Bakü'nün sadece Alman askerleriyle alınması emrini almıştır. Bkz. BA-AA, R 43, Nr. 2458/9, 24.8.1918.

⁴⁰ Bkz. BA-AA, R 43, Nr. 2458/9, 23.8.1918.

⁴¹ Bu antlaşma hakkında geniş bilgi için bkz. Werner Zürer, **Kaukasien 1918-1921. Der Kampf der Großmächte um die Landbrücke zwischen Schwarzem und Kaspischem Meer**, Droste Verlag, Düsseldorf 1978, s. 102-110. Krş. Bihl, *a.g.e.*, s.72-124.

⁴² Talat Paşa'nın ikinci Berlin ziyareti için bkz. Mustafa Çolak, **Komitenin Ruhu Talat Paşa**, Yeditepe Yayınevi, İstanbul 2018, s. 143 vd.

Türkistan ve İran konularındaki gizli “Osmanlı-Alman Protokolü” imzalandı. Bu protokol ile Kafkasya konusunda Osmanlı-Alman anlaşması sağlandı; ancak bu kararlar da sadece kağıt üzerinde kaldı, uygulanamadı. Zira 29 Eylül’de Bulgaristan, İtilaf Devletleri ile “Selanik Ateşkes Antlaşması”nı imzalayarak teslim oldu ve aynı gün Alman Genel Karargahı da Amerika Başkanı Wilson’a, onun söylev ve demeçlerinde ileri sürdüğü görüşlere uygun bir barış antlaşması için başvurma kararı aldı. Böylece Birinci Dünya Savaşı’nı İttifak Devletleri’nin kaybettiği artık kesinleşmiş oluyordu.

Sonuç

Almanya, Osmanlı Devleti ile 2 Ağustos 1914 ittifak antlaşmasını imzaladıktan sonra Kafkas Müslümanlarına yönelik politikalarını ön plana çıkarmaya başladı. Almanya, Kafkasya’daki Müslümanlara yönelik girişimlerini Osmanlı Devleti aracılığıyla yürütmeyi düşünüyordu. Almanya’nın Kafkasya politikası, II. Wilhelm dönemiyle birlikte başlamış olan İslam politikasının bir parçasıydı. II. Wilhelm’in İslam politikasının esası ise, İngiltere, Rusya ve Fransa sömürgesi altındaki Müslümanları kıskırtarak, bu sömürgeci güçlere karşı ayaklanmalarını sağlamak ve bu yolla bu devletleri zayıf düşürmektir. Zira II. Wilhelm’e göre, bu devletler Almanya’nın “dünya gücü” olmasını engelleyen devletlerdir. Dolayısıyla bütün Müslümanların halifesi olan müttefik Osmanlı padişahının “cihat” ilanı, İslam ülkelerinde önemli sömürgeleri olan ve Birinci Dünya Savaşı’nda Almanya’ya karşı savaşan İngiltere, Fransa ve Rusya’nın hem savaş gücünü azaltacak hem de diğer devletler nezdindeki imajını zedeleyecekti.

Bolşevik ihtilali başarılı olup, Brest-Litovsk’ta Bolşeviklere istediği gibi bir antlaşma imzalatıran ve cihat ilanı beklentilerine cevap alamayan Almanya, Transkafkasya’da, Osmanlı Devleti’ne ihtiyaç duymadan kendi çıkarlarını koruyabileceğini düşünmeye başladı. Almanya, Brest-Litovsk Antlaşması ile Ukrayna’yı Bolşevik Rusya’dan kopararak nüfuz alanını Kafkasya sınırına kadar uzatmıştı ve stratejik açıdan önemli gördüğü Transkafkas demiryolları ile Bakü petrolerini

kontrolü altına almak istiyordu. Transkafkas demiryolları Almanya'nın Orta Asya ve Hindistan'a ulaşması için, Bakü petroleri de savaş uzadıkça Almanya'nın daha fazla ihtiyaç duymaya başladığı enerji açığını kapatmak için büyük önem taşıyordu. Bu bağlamda Alman İmparatorluğu'nun Brest-Litovsk Antlaşmasından sonraki Transkafkasya siyasetinin yayılmacı ve sömürü amaçlı olduğunu söylemek mümkündür.

Transkafkasya Komiserliği'nin dağılmasından sonra, Transkafkas halkları olan Gürcü, Azeri ve Ermenilerin bağımsız devletlerini kurma çabalarına girdikleri görülmektedir. Bu bağlamda Gürcülerin Alman İmparatorluğu'ndan, Azerilerin Osmanlı Devleti'nden, Ermenilerin ise İtilaf Devletleri ve Rusya'dan siyasi, askeri ve mali destek aldıklarını söyleyebiliriz. Alman İmparatorluğu, Gürcülere olan desteğini Birinci Dünya Savaşı'nın başından sonuna kadar devam ettirmiş, hatta Transkafkasya'da bağımsız devlet olabilecek ve bağımsızlığını devam ettirebilecek tek halk olarak Gürcüleri görmüştür.

Brest-Litovsk Antlaşmasından sonra Transkafkasya'da yayılmacı ve sömürücü bir siyaset takip eden Almanya, bir başka yayılmacı politika takip eden müttfik Osmanlı Devleti ile karşı karşıya gelmiştir. Osmanlı Devleti'nin Bolşevik İhtilali'nden sonraki Kafkasya politikası Enver Paşa'nın şahsi meselesi halini almıştır. Enver Paşa hükümetteki pozisyonunu güçlendirmek ve Alman ittifakının Osmanlı Devleti için doğru tercih olduğuna kabine arkadaşlarını ve halkı inandırabilmek için Osmanlı Devleti'nin Kafkasya'da mutlaka 1878 sınırları öncesine sahip olması ve Kafkas ötesi ve berisi Müslümanlarının da bağımsız kılınmaları gerektiğini düşünüyordu. Bu açıdan bakıldığında Osmanlı Devleti'nin, Bolşevik ihtilalinden, Birinci Dünya Savaşı sonuna kadar geçen dönemde Kafkasya'da İslamcı politikalar takip ettiği söylenebilir. Zira Kars, Ardahan ve Batum'un Osmanlı toprağı olduğunu savunulurken bu vilayetlerdeki Müslüman nüfusun yoğun olduğu argümanı kullanılmış, yine aynı şekilde Kafkas ötesi ve berisi tüm Müslümanların bağımsızlığını istemiş olan Osmanlı Devleti, bu bağımsızlık

hareketlerinde Kafkas Müslümanlarına yardımcı olmak üzere teşkil ettirdiği orduya da “*İslam Ordusu*” adı vermiştir.

Kaynakça

1. Arşivler

1.1. Politisches Archiv des Auswärtiges Amt (PA-AA)

PAA-AA, R 11042, Konstantinopel, 18 Februar 1918.

PAA-AA, R 11042, Konstantinopel, 1 März 1918.

PAA-AA, R 11043, Constantinopel, 22. März 1918.

PA-AA, R 11042, 4 März 1918.

PAA-AA, R 11044, Pera den, 6. Mai. 1918.

PAA-AA, R 11046, Moskau, 17. Mai. 1918.

PAA-AA, R 11047, Berlin, den 3. Juni 1918.

PAA-AA, R 11047, Protokol der am 4. Juni.

PAA-AA, R 11047, Hauptquartier, den 10 Juni 1918.

PAA-AA, R 11050, Konstantinopel, den 27 Juni 1918.

PAA-AA, R 11049, Berlin, den 13 Juni 1918.

1.2. Bundesarchiv (BA-AA)

BA- AA, R 43, Nr. 2458/9, Hauptquartier, den 9 April 1918.

BA-AA, R 43, Nr. 2458/9, 27.6.1918.

BA- AA, R 43, Nr. 2458/9, 18.6.1918.

BA-AA, R 43, Nr. 2458/9, 09.7.1918.

BA-AA, R 43, Nr. 2458/9, 8.8.1918.

BA-AA, R 43, Nr. 2458/9, 17.8.1918.

BA-AA, R 43, Nr. 2458/9, 4.8.1918.

BA-AA, R 43, Nr. 2458/9, 7.8.1918.

BA-AA, R 43, Nr. 2458/9, 8.8.1918.

BA-AA, R 43, Nr. 2458/9, 19.8.1918.

BA-AA, R 43, Nr. 2458/9, 20.8.1918.

BA-AA, R 43, Nr. 2458/9, 21.8.1918.

BA-AA, R 43, Nr. 2458/9, 24.8.1918.

BA-AA, R 43, Nr. 2458/9, 23.8.1918.

1.2.1. Başbakanlık Osmanlı Arşivi (BOA)

BOA, *HR.SYS*, 2885/39.

2. Telif Eserler

Bihl, Wolfdieter, **Die Kaukasus-Politik der Mittelmächte**, Böhlau Verlag, C.II, Viyana-Köln-Weimar, 1992.

Birinci Dünya Harbinde Türk Harbi Kafkas Cephesi 3 ncü Ordu Harekati, C. II, GenelkurmayBasımevi, Ankara, 1993

Çolak, Mustafa, "Almaniyanın Qafqaz Siyasəti", **Azərbaycan Xalq Cümhuriyyəti və Qafqaz İslam Ordusu**, (Ed. Mehmet Rıhtım, Mehman Süleymanov), Qafqaz Universiteti Qafqaz Araşdırmaları İnstitutu Nəşriyyatı, Bakı, 2008, s. 134-165.

Çolak, Mustafa, **Komitenin Ruhü Talat Paşa**, Yeditepe Yayınevi, İstanbul, 2018.

Şahin, Enis, **Trabzon ve Batum Konferansları ve Antlaşmaları (1917-1918)**, Türk Tarih Kurumu, Ankara, 2002.

Zürer, Werner, **Kaukasien 1918-1921, Der Kampf der Großmächte um die Landbrücke zwischen Schwarzem und Kaspischem Meer**, Droste Verlag, Düsseldorf, 197.

